

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

ગવર્નમેંટ કૉલેજિયટ વિભાગ

અનુક્રમાંક ૧૨૫૬ સોંક

પુસ્તકનં નંબર ૨૫૫૬૧૫૧૮૦૫/૧૨૦૫૧૫

વિષય ૧/૩૪/૨ ૮૬ ૩ ૩૩૯૬ મોસી

Specially for Vernacular Schools in Daskroi Taluka.

A GEOGRAPHY of AHMEDABAD.

(Including North and South
Daskroi Talukas.)

BY

. M. Munshi & C. M. Munshi.

Seventeenth Edition

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ.

(ઉત્તર અને દક્ષિણ ડસ્ક્રોઈ તાલુકા સાથે.)

કર્તા,

કનૈયાલાલ મોતીલાલ મુનશી.

તથા

ચીમનલાલ મોતીલાલ મુનશી.

આવૃત્તિ અત્તરમી-પ્રત ૨૦૦૦

---

*Registered for Copyright under the Government
of India's Act XXV of 1887*

All Rights Reserved

Printed at the Gujarat Printing Press, Richey
Road Ahmedabad, By Somalal Mangaldas.

1924.

Price Three

મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મહેરબાન ડિરેક્ટર
સાહેબે પોતાના ઇ નં ૨૧૬૬ તા. ૧૧ મી જુન
સન ૧૯૦૩ થી આ પુસ્તકને ઇનામ અને લાયબ્રેરિ
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વિદ્યાપીઠ
ગાંધીજી
મદરાસ
ગોપાલકૃષ્ણમુનિ
કોલેજ ઓફ ઈસ્ટર્ન સસાયન્સ,
મદરાસ

શિક્ષકોને સૂચના.

આ પુસ્તક લખવાનો અમારો મુખ્ય હતુ વિદ્યાર્થી-
ઓને ભૂગોળનો વિષય, ગોખણપદ્ધતી કર્યા વિના શિખવાનું
સાધન કરી આપવાનો છે. ખાળકોને રસ સાથે વાચવાનું
મન થાય તેવી હરેક ખાખત ગોઠવી છે અને તેમના
કુમળા મગજ ઉપર બોલે થઈ પડે નહિ તેવી રીતે હકી-
કત આપી છે હરેક દિવસમા જણાવ્યા પ્રમાણુની શહે
રમાની જગા જે શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને પોતાની સાથે લઈ
જઈ ખતાવશે, અને તે સખધમા વિશેષ હકીકત રખરમા
કહેશે, તેા ઉત્તર અને દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકાની નિશા-
બોના ખીજા ધોણુનો ભૂગોળનો વિષય ગોખણપદ્ધતીની
વદીમાની, તદન મુકત થશે, તેમ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના
ન, ગમ્મત સાથે ઘણુ સાર થશે

કર્તા.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ.

(ઉત્તર અને દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકા સાથે.)

દિવસ ૧ લો.

મહેતાજી—છોકરાઓ, આપણે ક્યાં છીએ તે તમે જાણો છો ?

છોકરો—માહેબ, આપણે નિશાળમા છીએ

મહેતાજી—આપણી નિશાળની જાડે બીજા ઘર છે તે તમે જૂઓ છો કે ?

છોકરો—હા માહેબ

મહેતાજી—પુરુષાત્તમ, બાલ, તુ ક્યાં ગઈ છે ? અને મણિલાલ તુ ક્યાં ગઈ છે ?

પુરુષાત્તમ—માહેબ, હું અગ્નિલાલની ખડકીમા રહું છું

મણિલાલ—માહેબ, હું પગબડીની પોળમા રહું છું

મહેતાજી—ખડકી અને પોળ કાને કહેવાય, તે હું તમને કહું જ્યાં પાચ, સાત, કે તેનાથી ઓછા અથવા વધારે ઘર આવેલા હોય, તેનું નામ ખડકી અને તે કરતા વધારે ઘર હોય, તે ભાગ પોળ કહેવાય કૃષ્ણલાલ, તને ખબર છે કે, આનાથી વધારે મોટો ભાગ હોય તે શું કહેવાય

ઈશ્વરલાલ—હા, સાહેબ હું લાખા પટેલની પોળમા
ગદુ છું એ પોળ સાંકડીગેરીમા આવી, એમ માગ બાપા
મને કહેતા

મહેતાજી—બગબગ, પોળથી માટા ભાગને શેરી કહે-
વાય એવી બે ચાગ ગેરીઓ મળીને શુ થાય તે છગન-
લાલ, તું જાણે છે ?

છગનલાલ—હા, માહબ માગ મામા એક ગામમા
મહેતાજી છે એ ગામમા ઘણી ગેરીઓ છે

મહેતાજી—કટલીક ગેરીઓ એકડી મળીને, ગામ થાય
છે ઘણા ગામ મળીને તાલુકા થાય

એક છાકરો—પણ સાહબ, આપણું અમદાવાદ, શહેર
કહેવાય છે, તેનું કાગળુ શુ હશે ?

મહેતાજી—સ્તમજી. તારી શકા ખરી છે જમા ઘણી
પોળા કે શરીઓ આવી હોય, અને માટા માટા સ્તતા,
ચાટા, હવેલીઓ તથા બગીચા હોય, તે શહેર કહેવાય
તાલુકાની અદગ ગામ, અને કોઈ કોઈ તાલુકામા શહેર
હોય છે આજની આટલી વાત બગબગ યાદ ગયજી

દિવસ ૨ જ્ઞ.

મહેતાજી—વિશ્વનાથ કાલ આપણું શા વિષ વાત કરી,
તે તને સાબરે છે ?

વિશ્વનાથ—હા, માહબ પોળ, ગેરી, ગામ, તાલુકા
અને શહેર કોને કહવાય, તે આપે કાલ સમજાવ્યું

મહેતાજી—જમનાદાસ, આપણું બેઠા છીએ, તે આગ-
ડાને કેટલી બાજુઓ છે ?

જમનાદાસ—માહબ, ચાગ બાજુ છે

મહેતાજી—એ ચાગ બાજુ તે ચાગ દિશા કહવાય છે
તમાની એક દિશાને પૂર્વ. એકને પાશ્વિમ એકને ઉત્તર.
અને એકને દક્ષિણ. એ પ્રમાણે નામ આપેલા છે

એક છોકરો—પણ સાહેબ, તે ઓળખવી શી રીતે ?
મહેતાજી—

જે બાજુમા સુરજ હશે, તે પૂર્વ દિશા
જે બાજુમા સુરજ આથમે, તે પશ્ચિમ દિશા
પૂર્વ દિશા તરફ મંડા કરીને હભા ગહીએ, તે આપણા
ડાબા હાથ તરફની બાજુ તે ઉત્તર દિશા અને જમણા
હાથ તરફની બાજુ તે દક્ષિણ દિશા
આપણા માથા ઉપરની હથેલી દિશા, તે આકાશ
આપણા પગ તરફની નીચેની દિશા, તે પાતાળ

ગરે ઉત્તર ધ્રુવના તારા ઉપરથી દિશા ઓળખાય છે એ
તારા સામે આપણે હભા ગહીએ, તે આપણા જમણા
હાથ તરફની પૂર્વ ડાબા હાથ તરફની પશ્ચિમ અને પીઠ
તરફની દક્ષિણ દિશા

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, અને દક્ષિણ એ ચાર દિશાની
વચ્ચે ચાર ખૂણા છે

પૂર્વ અને ઉત્તર, એ દિશાની વચ્ચેનો ખૂણો ઈશાન
પૂર્વ અને દક્ષિણ, એ દિશાની વચ્ચેનો ખૂણો અગ્નિ
પશ્ચિમ અને ઉત્તર, એ દિશાની વચ્ચેનો ખૂણો વાયવ્ય
પશ્ચિમ અને દક્ષિણ, એ દિશા વચ્ચેનો ખૂણો નૈઋત્ય

એક છોકરો—સાહેબ, આ તમ ઓગડાની દિશા સમ-
જાવી, પરંતુ પાટિયા ઉપર નકશો ટાંગ્યો છે, તેની દિશા
એ રીતે ના ઓળખાય

મહેતાજી—જવણુલાલ, તાર કહેવું ખરૂં છે નકશાની
દિશા ઓળખવાની રીત જૂદી છે

નકશાની સામે આપણે હભા ગહીએ, તે આપણા માથા
તરફની એટલે ઉપરની, તે ઉત્તર દિશા, પગ
એટલે નીચેની, તે દક્ષિણ દિશા,
આપણા જમણા હાથ તરફની, તે
અને ડાબા હાથ તરફની

નકશાની દિશા આળખવાની રીત, ઉપર સમજાવી, પણ નકશો ઠાને કહેવાય, એ કોઈ જાણો છો ?

છોકરા—ના, સાહેબ

મહેતાજી—સાહેબો, અમુક જગ્યાના હદ નિશાન ખરાબ બનાવનાર આકાર, તે તેનો નકશો કહેવાય જે વસ્તુનો નકશો કરવાનો હોય, તનુ પૂરેપૂરું કદ, નકશામાં આવી શકે નહિ ત્યારે તેના મૂળ કદનો અમુક ભાગ લઈ તેનો આકાર દોરવામાં આવે છે મુળ કદને ખરેખરે આવે જે ભાગ લખાઈ અને પહોળાઈ એ બંનેમાં સગ્રાં લેવામાં આવે તેને અગ્રેજી ભાષામાં સ્કેલ કહે છે સ્કેલ વાપરવાથી ખરો આકાર દોરાય છે, તે નકશો કહેવાય છે નકશો, કાગળ, જમીન અને પાટીયા ઉપર દોરી શકાય આજનો વિષય છે જમીને માગી રીતે મભારી જઈ

ફિવસ ૩ જે.

મહેતાજી—આપાલાલ, ગઈ કાલની વાત તને યાદ છે કે ?

આપાલાલ—હા, સાહેબ ગઈ કાલે આરે ફિશા, ખૂણા, સ્કેલ, અને નકશા, એ વિષે સમજ આપી

મહેતાજી—આપણું શહેર અમદાવાદ કહેવાય છે, તેનું કારણ તમારે જાણવું જોઈએ અહમદશાહ નામના એક ખાદશાહે આ શહેર વસાવેલું હોવાથી, તે અહમદ અને આખાદ એવા બે શબ્દો મળીને, અહમદાખાદ કહેવાયુ તે હવે અમદાવાદ કહેવાય છે જુની ચોપડીઓ ઉપરથી જણાય છે કે, અહમદશાહની પહેલા આ શહેરની હયાતી હતી કરજી નામના ગઝએ આ શહેર બંધાવેલું હોવાથી તેનું પાલિકા અગર બીનગર હતું

છટો અગર પથરાથી ચણેલી, માટી ભીંતોને કહે છે અમદાવાદ શહેરને એવા બખાઈ (ઘેગવો) આશરે સાડા-

પાંચ મૈલ છે, હંથારી સરાસરી સાઠાસાત ગજ છે, અને બડાઇ અઢી ગજ છે, કોટમાં દરવાજા છે

શહેરની મુસાફરીએ આપણે નીકળીએ. આપણી મુસાફરી તુટક થાય નહિ, માટે આપણે રેલ્વે સ્ટેશન આગળથી નીકળીને છેવટે પાછા ત્યાંજ આવીને ઉભા રહીશું, પરંતુ તે પહેલાં શીવપ્રસાદ, તું મને કહીશ કે, એ સ્ટેશન હું કોને કહું છું ?

શીવપ્રસાદ—હા, સાહેબ હું આગગાડીમાં બેસીને, સુરત ગયેલો છું. રેલ્વે સ્ટેશન ઉપરથી આગગાડીમાં બેસાય છે પરગામથી આવીએ, ત્યારે ત્યાંજ ઉતરાય

મહેતાજી—એ જ સ્ટેશન. ત્યાં આપણે ઉભા રહીએ સવાગમા સૂરજ આ દિશામાં જાય છે તેથી અમદાવાદ શહેરની પૂર્વ દિશામાં સ્ટેશન આવ્યું, એમ કહેવાય. આ સ્ટેશન ઉપર દક્ષિણ દિશાએ મુખાધથી, પશ્ચિમે કાઠીયાવાડમાંથી અને ઉત્તરે આણી તથા પ્રાંતિજથી આવતી ગાડીઓ એકઠી થાય છે અહીંથી માલ ચઢે છે, તથા ઉતરે છે સામે મસ્કતી માકેટ છે આપણે પહેલા પાંચકુવા દેવાંજએ જઈએ

જગન્નાથ—સાહેબ, ત્યાં આગળ પાંચકુવા બેડાબેડ છે

મહેતાજી—એથીજ ત્યાં આગળના દરવાજાને પાંચકુવાનો દરવાજો કહે છે ત્યાં જવાને આપણે આ સડક ઉપર ચાલીએ છીએ, એને રીડરોડ કહે છે. આપણા શહેરમાં મિ રીડ નામના એક કલેક્ટર સાહેબ થઈ ગયા તેમના વખતમાં આ સડક તૈયાર થયેલી હોવાથી, તેનું નામ આવું પડ્યું છે

દરવાજાની પહેલા દવાખાનું છે રાવ બહાદુર રણછોડા લાલ છોટાલાલ, એ નામના શ્રીમત સાહેબરાના આ શહેરમાં થઈ ગયા, તેમણે આ દવાખાનાથી, તે રણછોડલાઈનું દવાખા

માટેનું દવાખાનું પણ અહીં બેઠાબેઠ છે, ત્યાં સુવાવડી
ત્રીજોની માવજત થાય છે એ દવાખાનું રા. બ. રણછો-
ડલાલે સ્થાપેલું છે. તેને જ્યુબિલી હોસ્પિટલ કહે છે
આ બંને દવાખાનાંમાં લે.કેને દવા મફત મળે છે

સડક ઉપર મોટા થાભલા છોટે છોટે ફાટયા છે તેની
વચમાં વાળા ખાધ્યા છં એને ઇંગ્રેજીમાં ટેલિફોન કહે છે
તેની માફતે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ કાન માડીને
વાત કરાય છે બીજા થાભલા વીજળી માટેના છે

પશ્ચિમમાં જે મીઠી સડક દેખાય છે, તે ઉપર ચાલ્યા
જઈએ તો લાદકાળી માતાના મંદિર આગળ જઈને જિલા
રહીશું ત્યાં આપણે પછીથી જઈશું

આ સડક ઉપર લગાર મીઠા ચાલીને ખાડિયામાં
વળીએ, ત્યાં ખાડીઆ પોસ્ટ એકીસ છે પોલીસ જેટની
પૂર્વમાં નજીક સાંઠોદરા નાગરોના અને પશ્ચિમમાં લગાર છેટે
વિસનગરા નાગરોના હોટકેથર મહાદેવના દેવાલય છે જેટ
આગળથી રાયપુર જતા રાધાવજ્રાલનું મંદિર છે પૂર્વમાં
સારગપુરમાં જઈએ એટલે સાગપુર ફરવાજે આવી
પહોંચ્યા અહીં રણછોડજીનું તથા બીજા કેટલાક હિંદુ
મંદિરો અને પંચમુખી હનુમાનનું ફહેર ફર્શન કંવા
લાયક છે હોલત ખાનામાં એક તોડાની તથા મહમદ ઘોસની
મશીદ બેવા લાયક છે

સારગપુરમાંથી રાયપુરમાં જવાની સડક છે ત્યાં શારદા
મઠ (ગુરુ મંદિર) તથા મી લાઈશંકર નાનાલાઈની
હવેલી છે પાંચે તેમના નામની લાયબ્રેરી છે તેમાં
લેકેને મફત વાચવાનું મળે છે તેની નીચે રેવાખાઈનું
દવાખાનું છે તેમાં ગરીબોને મફત દવા મળે છે પાસે

ગનાથજીનું મંદિર છે

પાંચકુંવા દગવાળ આગળની મૂકેલી સડકે
સડક ઉપર ચાલતા ચાટામાના કુઆરા

ગંગે

દિવસ ૪ થો.

મહેતાજી—કેશવલાલ, તુ વાર કહીશ કે આપણે અર્ધ કાલે ક્યા સુધી આવ્યા ?

કેશવલાલ—સાહેબ, પાંચકુવાના દરવાજાવાળી સડકે ચાલતા ચોટામાના કુઆગ આગળ આવીને અટક્યા.

મહેતાજી—આપણે આવ્યા ત સડકને રીચીરોડ કહે છે અને અગાઉ થયેલા મિ રીચી નામના એક કલેક્ટર સાહેબના વખતમા આ સડક થયાથી તેનું એવું નામ પડ્યું છે આ મડકે ઉપર ગેઠ મણીલાલ રણછોડલાલ લાયએર છે તેમા લોકોને મકાન વાચવાનું મળે છે નજીકમા બાળા હનુમાનનું દહેઝ છે

પછી પતાસાની પોળ આવે છે ત્યા આગળ આવક કામનું મહાવીર સ્વામીનું દેવાલય જોવાલાયક છે

પછી પુલ આવ્યો એને ફર્નાન્ડીઝ બ્રીજ કહે છે. મિ ફર્નાન્ડીઝ નામના મેજસ્ટ્રેટના નામ ઉપરથી આ નામ પડ્યું છે. પુલથી આગળ ચાલતા મેંટ્રલ એક ઓફિસ ઇન્ડિઆની શાખા છે પછી રીચીરોડ પોસ્ટ ઓફિસ છે.

એક છોકરો—સાહેબ, પોસ્ટ ઓફિસ એટલે શું ?

મહેતાજી—પોસ્ટ ઓફિસ, એ ઇંગ્લેશ નામ છે, એમા ગામ પગામ જગા || કાગળો નખાય છે એની મારફતે એક ગામથી બીજા ગામ નાનું માકલાવી શકાય છે. અને રૂપિયા વગેરે મૂકાય છે પોસ્ટ ઓફિસમાંથી ગામ પગામથી આવેલા કાગળો મળે છે એ ત્યાના સીપાઇઓ લાવીને આપણે થોડ પહોચાડી જાય છે પરંતુ રીચીરોડ ઓફિસમાંથી ગામપરગામના કાગળો વહેંચાતા નથી પોસ્ટ ઓફિસના ઉપરીને પોસ્ટ માર્સલ કહે છે

અહીંથી આગળ ચાલ્યા, એટલે કુઆરા આગળ એક મોટું મકાન છે એ જિલ્લેની પાર્સલ તથા ટીકીટ ઓફિસ છે.

અહીં રૈલવેમાં માંકલવાના દાગીના લેવામાં આવે છે તથા રૈલવેની ટીકટો મળે છે આ મકાનને વલ્લંદાની હવેલી કહે છે તેનું કારણ એ છે કે વલદાઓ અમદાવાદમાં આવ્યા ત્યારે તેમણે આ જગાએ વંપાગનું મથક કર્યું હતું કુઆરો રા બા. રણછોડલાલ છોટાલાલના અર્ચથી બંધ-વેલો છે પાસે ગેઈટી નાટકશાળા છે

સામે મુસલમાનોને નિમાજ પઢવાની મોટી મસ્જીદ છે તેનું નામ જુમામશીદ છે તેને ત્રણ ખાગણ છે મસ્જીદ તમામ ખાગ પથરની ખાવલી છે નિમાજ પઢવાની જગ્યાએ આગસપહાણનું કામ છે મસીદની વચમાં હોજ છે થડમાં મુસતાન અહમદનો રોજો છે તે ખાદશાહનો હજીરો કહેવાય છે પૂર્વ તરફ રાણીના હજીરો છે તેમાં ગણી-ઓની કબરો છે

અહીં માણેકચોક નામનું ચૌકું છે

એક છોકરો—સાહેબ, મારા બાપા એક દિવસ કહેતા કે, શહેરનો કાટ બધાએ, ત્યારે માણેકનાથ નામનો એક ખાવો હતો તેણે એક ગોડી કરી હતી તેમાં તે સવા-રથી સાજા મુખી દોર ભગ ભગ કરે, અને ગત થાય ત્યારે દોર કાઢી નાખે, એટલે તે દિવસે અણે હાથ એટલે કાટ પડી જાય આ વાતની ખબર ખાદશાહને પડતા તેણે ખાવાને બીજી કાંઈ કગમત હાથ ના તે બતાવવા કશું ખાવાએ જણાવ્યું કે, હું ખાનામાં માંદેથી પેમીને નાળેથી નીકળું જુ ખાવો પાતાની કગમત બતાવવાને ખાનામાં માંદેથી પેમી નાળેથી નીકળવા જાય છે, એટલામાં ખાદશાહ નાળે અને બદનાને માંદે હાથ દબને ખાવાગને રોકવા પગી એવી સગત થઈ કે માણેકનાથે કાટ પાડી નાખે નહીં એ ખાદશાહે તન ખદલામાં તેનું નામ ગઢે એવું કવું એ કુપરથી ખાવાનું નામ રાખવા ચૌટાનું નામ માણેકચોક પડ્યું હાલ તેને તિલક મેદાન પણ કહે છે

મહેતાજી—આ ચાટામા જુડી જુડી જાતના ગરમ તથા મુતગડે કપડા વેચાય છે સિવાય, ખીજી તરેહવાર ચીજો મળે છે દરરોજ બપોરથી સાંજ સુધીમા લોકોનો મોટો જથ્થો માલ ખરીદવા આવે છે આવા ભરાતા બજાર ન ગુજરી શકે છે, જમીનની દક્ષિણે શાક બજાર છે ત્યાં શાક વેચાય છે તરુકમા માડવીની પોળ છે શહેરમાં એ પોળ મોટામા મોટી છે એમ કહવાય છે કે, આ જગ્યાએ અગાઉ નદી વહતી અને મડદા બાળવામા આવતા પાળ આગળ મશાણીઆ હાનુમાનનું મહેલ છે પાસે નાખાવટીઆની તથા ઝવેરીઆની દુકાનો છે

આજ અહીંથી ઘેર જાઓ

દિવસ ૫ માં.

મહેતાજી—ખાલો, કાંસે આપણે છંદનું શું જાયું ?

છાકરા—શાક બજાર. માહબ

મહેતાજી—હવે પશ્ચિમમા ચાલ્યા, એટલું મોટામા માટું ચાટું આગળ વિસાવતી દવા છત્રી, ચિનાઈ વાસણ, મવા અને ભાતભાતની ચીજ અહીં મળે છે દર શુક્રવારે બજાર ભરાય છે તેનો લાભ લેવા ગામડામાથી ઘણા લોક આવે છે અમદાવાદ શહેર સ્થાપનાર સુલતાન અકબર પહેલાના માનમા રથી કલ-આખરની તા ૪ થીએ અહીં મેળો ભરાય છે,

આ તબુ દરવાજા આગ્યા તેની તરુકમા ખરોડા એ કુર્ની શાખા છે દરવાજાની અદર કિલ્લો છે તે ભદ્રનો કિલ્લો કહેવાય છે કિલ્લાની પૂર્વમા ખાસ બજાર છે. અસ-લના વખતમા બાદશાહોનું બજાર આ હતું એ બજારમા પૂર્વ તરુકથી પેસવાને આ દરવાજા છે કિત્તો તરુકથી પેસવાને સીલાહ ફરોશ જન લોકો સલાપોશ કહે છે તે, અને દક્ષિણથી પેસવાને ખાદનો, એ પ્રમાણે દરવાજા હતા. એ દરવાજા પાડી નાખવામા આગ્યા છે.

ભરના કિલ્લામાં મહેલ હતો એ આઝમખાન નામના એક સર્ગારે બનાવેલો કાવાથી, આઝમખાનનો મહેલ કહેવાય છે મહેલની અદર બોયક છે તેમાં દરેક ખાનુ-એથી ઉતરવાના પગથીયા અને ફર્યાદ છે આ જગ્યાએ હાલ પોસ્ટ ઓફિસ અને દિવાની કચેરીઓ થયેલી છે શહેરમાં મોટી પોસ્ટ ઓફિસ આ છે ગામ પગામથી આવતા કારગણો કકત અહીં વહે ચાય છે પગામથી આવેલા પૈમા પણ અહીંજ મળે છે

પોસ્ટ ઓફિસની પાસે ભદ્રકાળી માતાનું મંદિર છે કિલ્લાને મથાળે મધ્યમાં એક મોટું ઘરિયાળ છે તે વાગે છે ત્યાં આખા શહેરમાં ચલણાય છે અહીં ભરનો દરવાજો છે નજીકમાં મોટી તાર ઓફિસ છે

સામે પ્રવેશમાં મિ ફિલપોટશ સાહેબનું આવલું છે. એ સાહેબ અગાઉ આ શહેરના ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ હતા આવલની જાડે ખાગ છે તે ટેમ્પલ ગાર્ડન કહેવાય છે સર રિચર્ડ ટેમ્પલ આપણા ઇલાકાના ગવર્નર સાહેબ થઈ ગયા તેમના નામ ઉપરથી ખાગનું નામ પડ્યું છે

એક ખાનુ ઉપર મગાગી મીડલ સ્કૂલ છે. જાડે હિ-માલાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ નામની લાયબ્રેરી છે

બીજી ખાનુ ઉપર ગુજરાત વનાંકચુલર સોસાયટીનું મકાન છે આ સોસાયટી, ગુજગતના લોકામાં વિધાનો વધારો કરવાના તથા ગુજગતી ભાષા સુધારવાના હેતુથી સ્થપાઈ છે તે વળી કેટલાક જાહેર ફોનો કાગલાર કરે છે એના મકાન ઉપર પ્રેમાભાઈ હોલ ખાધેલો છે તેમાં જાહેર ભાપણો ચાય છે પાસે ખાન બહાદુર જહાંગીર-જીનો ખગલો તથા કારંજવાળાનું મકાન છે તેમાં એક ઓફિસ ઇન્ડિયાની શાખા છે કરંજ એટલે હોજ આ જગ્યાએ અગાઉ હોજ હતો તે પહેલા કાગલે અને પછીથી કારંજ કહેવાયો કારંજવાળાના મકાનની નીચે ભોયર છે તે હોજ હતો વાયવ્ય ખાનુમાં મલેકશાખાનની મસીદ

છે દક્ષિણ શામળાની મસીદ છે નૈઋત્ય ખૂણામાં અલે-
કના મસીદ છે અગ્નિ ખૂણામાં હોપ માર્કીટ છે ઉત્તર
તરફની સડક ઉપર પારમીઆની ધર્મશાળા છે. તેની ઉત્તરે
નવાબ મુજતબાનની મદ્રેસા, મસીદ અને રોજો છે.
આ સમીક્ષામાં આગસપહાણુનું કામ ઉત્તમ છે નજીકમાં
લીડલંગ હનુમાનનું દહેર છે

આજ આટલું યાદ ગયો

દિવસ ૬ ફો.

મહેતાજી—કમ, કદયાણુગય ? ગઈ કાલે આપણે કયા
સુધી આગ્યા ?

કદયાણુરાય—સાહેબ, ભદ્રની માઈના ઠેટલાક મકાન
જાય.

મહેતાજી—આજ ભદ્રની અદરની સરકારી આફિસ
આપણે જઈશું ભદ્રના કિલ્લામાં પોસ્ટ આફિસની પાસે,
ખૂણામાં દિવાની ખાતાની કચેરીઆ ખેસે છે તેમાં
ડિસ્ત્રિક્ટ અને સેશન્સ જડજ. જોઈન્ટ જડજ અને
આસિસ્ટન્ટ જડજ સાહેબની કોર્ટ. સ્પેશિયલ કોર્ટ,
ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્જોડિનેટ જડજ સાહેબની કોર્ટ અને જોઈન્ટ
સબ જડજ સાહેબની કોર્ટ છે નજીકમાં ડિસ્ત્રિક્ટ કોર્ટનું
દફતરખાનું અને દિવાની જલ છે. લેવડદેવડની ફરિયાદ
સાલખનાગને સર્જોડિનેટ જડજ કહે છે તેમના ઉપરી
ડિસ્ત્રિક્ટ જડજ છે સર્જોડિનેટ જડજના ચૂકાદા ઉપરની
અપીલ આ જડજ સાલખે છે તેજ જડજ સેસન્સ જડજ
તરીકે ખૂન તથા લૂટફાટ વિગેરેના મોટા ફાજદારી યુક્ત
સાલખી તેમનો નિકાલ કરે છે

ખીજી સરકારી ખાતું કેળવણી ખાતું છે આપણી નિ-
શાળો ઉપર ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ તપાસ રાખે છે
તેમના ઉપરી ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ છે

તેમની ઓફિસ ભરના દરવાજાની અદગ આવેલી છે
ભરના દરવાજા બેડે તાર ઓફિસ છે

બેડબેડ પશ્ચિમમાં એકિઝક્યુટિવ એન્જિનિયર સા-
હેબની ઓફિસ છે આ અધિકારી જાહેર મકાનો તથા
ગરના વિગેરે બનાવરાવે છે અને તેમને હગ્ગન રખાવે છે
પશ્ચિમમાં નદી છે

એક છોકરો—માહેબ, એ નદી મ નીડી છે

મહેબાબ—નદીમાં પાણી વગમાનુ છે આપણે આ-
પણા ઘરમાં બેઠાએ છીએ કે, કુન્ડામણા અગર ચાહદાનીમાં
પાણી ભરી, તેને ચૂલા ઉપર મકયા હાય, તે તેમથી
વગળ નીકળે છે એ જ પ્રમાણે મૂગના તાપથી પાણીની
વગળ થઈને, ઉંચે જાય છે તેના વાદળા બની વરસાદ
આવે છે જમીનના ઉંચા ટેકરાને કુંજરા કહે છે તેમથી
મીઠા પાણીનો પ્રવાહ નીકળીને ઢળતી જગ્યા ઉપર થઈને
જાય, અને સમુદ્રને કે સમુદ્રના કાટાને અચવા ગેતીના
ગણને મળે, તે નદિ કાઢવાય ખાગ પાણીના મોટા સમુદ્રને
સમુદ્ર કહે છે

એક છોકરો—માહેબ માગ બાપા દાકતર છે તેમની
ધરિપતાલમાં વગમાનુ માપ લે છે એ શુ ?

મહેબાબ—વગસાદ કેટલો પડ્યો, તે જાણવાની જરૂર
છે, તેથી તેનું માપ લેવામાં આવે છે તે માપ ઇન્ચથી
લેવાય છે જે પ્રદેશ ઉપર વગસાદ પડે, તે બિલકુલ સપાટ
હોય, અને આખા વર્ષમાં પડેલું પાણી જમીન ચૂમે નહિ,
તાપથી સકાય નહિ, અને વહિ ન જતા જમનું તેમ રહે,
તે જટલા ઇન્ચ ઉડું પાણી થાય તેટલા ઇન્ચ વગસાદ
પડ્યો એમ જણાય છે આપણા શહેરમાં વર્ષ સરેરાશ
૨૫-૩૦ ઇન્ચ વગસાદ પડે છે નુરમહમ્મદ, ખાલ આ-
પણી વાત કયાથી ગૂઢી છે ?

નુરમહમ્મદ—સાહેબ, આપે છેવટે કહ્યું કે પશ્ચિમમાં નદી છે

મહેબાબ—અ નદીનું નામ સાયરમતી છે અમદા

વાઈ શહેર તેને કાઠે છે

ભદ્રમાથી નીકળી, નદી તરફ જતા ઇન્ડીરાબલ બેંકની શાખા છે અહીં સરકારી નાણા રહે છે, તેની લેવડદેવડ થાય છે અને લોકો બ્યાજ નાણા મૂકી શકે છે તેની પાસે એક નાનો કિલ્લો હતો તેમા કેટલાક સરકારી અમલદારોની ઓફિસો હતી

શહેરમા ખનના ગુન્હા ઉપગની ક્રિયાદો સિટિ મેજ-સ્ટ્રેટ સાબળે છે

વાકાની આવક ઉપગનો કો એકઠો કરનાર, અને સરકારના નાણા સમઘી બિલ તથા સરકારી નોકરોના પગાર અને પેન્શન વિગેરે સરકારી તિબ્બીમાથી આપવાનું મજુર કરનાર, તે ઇન્કમેટેક્સ કલેક્ટર, અને ટ્રેઝરર ઓફીસર કહેવાય છે

ભાડાચિઠ્ઠીઓ અને જૂદી જૂદી જાતના દસ્તાવેજ વિગેરેની સરકારી નોવ ગખનાર તે તે સખ રજીસ્ટ્રાર છે.

આખા જિલ્લાની મહેસુલ ઉઘરાવનાર જિલ્લાના ઉપરી, તે કલેક્ટર સાહેબ કહેવાય

ઉપરના તમામ અધિકારીઓની તથા શહેરની માપણી કરનાર સિટિ સર્વે ઓફીસરની ઓફિસ આ જગાએ હતી તે સન ૧૯૧૬ ના એપ્રિલ માસના તારીખના ખજાનાથી હાલમા ફરીથી ભદ્રમા થઈ છે

નજીકમા ખરાદરો દરવાજો છે પૂર્વ તરફ જતા ઉત્તર દસકાઈ તાલુકાના મામલતદાર સાહેબની કચેરી છે તેની એક બાજુએ હાલ દરવાજો છે બીજી બાજુએ સીદીસે-યફની મસ્જીદ છે તેની પશ્ચિમ તરફની બે બારીઓમા ડાળીઓ સાથેનું ઝાડનું કોતરકામ છે એની છબીઓ વિ-સાયતમા લઈ જવામા આવે છે

આજે આટલેથી અ ગમ થો

દિવસ ૭ મો

મહેતાજી—સાથાભ ઇ, ગઇ કાલે આપણે છંદુ શુ બંધુ ?

સાથાભાઈ—માફબ સીદી સેયફની મસીદ બંધ

મહેતાજી—આપણે પાછા બદમા નહી તરફ પેસો આપણા કેળવણી ખાતાના ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર માફબની ઓફિસ આગળ વધીને, નહી તરફ જતા એક મસ્જિદ આવે છે આ મસ્જિદ અમદાવાદ શહેર સ્થાપના અહમદશાહ ખાનશાહ પહેલ વહેલી ખાવેલી, એમ કહેવાય છે, નજીકમા મહાદેવના આરો છે ત્યાં દુ'ણ મંદિર તથા મહાદેવના દેવાલયો છે બેડે ગણેશ ખારી તથા માણેક બુરજ છે શહેરનો સ્થાપના કરતી વખતે, આ ખાગી પ્રથમ કબ્લી અમ કહેવાય છે માણેક બુરજ શહેરના પાયાના પથ્થરની આસપાસ ખાધો છે એમ મનાય છે આ બુરજની અંદર માણેક કુવો, એ નામનો એક કુવો હતો તે પૂરી નાખ્યો છે

એક છોકરો—સાહેબ, પેલા માણેકનાથ ખાવાની વાત કરી ત વાતમા આવેલો બદનો આ બુરજની નીચે રાખ્યો છે તેથી બુરજનું નામ માણેક બુરજ પડ્યું છે, એમ કહેવાય છે

મહેતાજી—ખાગીને આવેથી શહેરમા પેસીએ, તે નજીકમા મંત્રેનો બગીચો છે તે જુઓ

આપણા મહાકૃપાળુ મહુમ મહારાણી શ્રીવિક્ટોરિયાના માનમા એ બગીચો કાઢવામા આવેલો છે તે વિક્ટોરીયા ગાર્ડન કહેવાય છે તેમા મહારાણીનું સુદર ખાવડુ મૂકેલું છે પાસે ફેઠ બહેચરદાસ અખાઈદાસનો મીલ છે

આપણે અહીં ચાલીએ છીએ, તે સડકને ઓલીફન્ટ રોડ કહે છે આ રસ્તા ઉપર મિશન સ્કુલ, પ્રાર્થના સમાજનું મંદિર અને મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ છે મીશન સ્કુલમા ઇંગ્લેશ શિક્ષવાય છે તેનો વહિવટ આધરીશ પ્રેસિપેટેન્સિયલ લોકા કરે છે પ્રાર્થના સમાજ, એ ઇશ્વરને

નિગકાગ ધાત્રી, તેની ભક્તિ કગનાગ મડળ છે એલ
ટ્રેનિંગ કોલેજમા ઉંચા પ્રકારની ગુજગતી કળવણી આપ-
વામાં આવે છે તેમાં શિખનાગ વિધાર્થીઓ પાછળથી
નિશાળના મહેતાજી થાય છે નજીક સ્ત્રીઓ માટેની શાળા
છે, તે ટ્રિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ કહેવાય છે

સામે સ્ત્રીઓ માટેની લાયબ્રેરી છે, તે મહુમ રા. આ.
ભોળાનાથ સાગલાઇની યાદગીરીમા સ્થપાયેલી હોવાથી,
ભોળાનાથ લેડીઝ ઇન્સ્ટિટ્યુટ કહેવાય છે

નજીકમા પારસીઓની અગીઆરી છે

એક પારસી છોકરો—સાહેબ, એ જગા ઉપર શેઠ
ખરશેદજી બહેગમજી નાણાવટીવાળી અગીઆરી હતી આ
આતશ દાદગા તથા પામેની ચેહેલા અને તેને લગતા મકાનો
શેઠ નવરોજ તથા શેઠ જહાગીરજી પેસ્તાનજીએ તેમના માતાજી
તથા પિતાજીના પુણ્યમા ધર્મના કામ માટે આપ્યા છે.

મહેતાજી—આ રસ્તો આસ્તોડીઆનો આવ્યો, અક-
લામા દસ્તુરખાનની મસીદ છે એમ કહેવાય છે કે શહેરનો
કિલ્લો સુધારવાનું કામ ચાલતું, ત્યારે તેની પાછળ રોકાએલા
દરેક મજૂરની પાસેથી રોજ અઠેક બદામ લઈ એકઠી કરેલી
ગકમમાથી આ મસીદ, બાંધવામા આવી અહીં કાજતું થાણું
છે અગાઉ ત્યાં ભણુવાને મંત્રેમા હતી પછી આસ્તોડીઆ
દરવાજે જઈએ ત્યાં આગળ રાણી શિખાની મસીદ છે
એ મસીદ અમદાવાદ વસાવનાર સુલતાન અહમદની
રાણી શિખાની છે

દિવસ ૮ મો.

મહેતાજી—કેમ, હરિલાલ, ગઈ કાલે આપણે કયા
સુધી આવ્યા ?

હરિલાલ—સાહેબ, આસ્તોડીઆ દરવાજા સુધી આવ્યા

મહેતાજી—પશ્ચિમમા જમાલપુરનો અને પછી ખાન

જાહાનનો દરવાજો આવશે આસ્તોડીઆ અને જમાલપુર રની વચ્ચે મુઠો દરવાજો હતો તે હવે બંધ કરી દીધા છે. જમાલપુરમાં સરકારી દવાખાનું, પોન્ડે ઓફિસ તથા એક મોટો કિલ્લો છે તે કિલ્લાને ગાયકવાડની હવેલી કહે છે તેમાં આ શહેરની પોલિસના ઉપરી ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસ છે ચોરીઓ તથા ખૂન અને લૂટફાટ વિગેરેના ગુન્હા ના બને અને હુમ્મ્યા લોકોનો બચ રહે નહિ, તે ઉપર પોલીસ ખાતુ દેખ-રેખ રાખે છે પૂર્વ તરફ એક નાનો કિલ્લો સીદી શહ-મની હવેલી અને રોજો છે પૂર્વમાં કાચની મંબીદ છે ઉત્તર તરફ નવ લાખી કબરો જોડાજો છે, તેને નવ પીર કહે છે કર્નાલ ગાર્ડેન્સ અમદાવાદ શહેર લીધુ ત્યાં જમાલ-પુર દરવાજાથી હલ્લો કર્યો હતો તે દરવાજાની પાસે દિખત-ખાનની મંબીદ છે જમાલપુરમાં રખઉલ આખરની તા ૧ - ૧૧ને રોજ હજરત પીરના પીર સાહેબનો ઓગમ ભગાય છે

ખાનજાહાન દરવાજો જુનું વોટરવર્ક સહતુ નજીકમાં ઇચે જેનુ કબરસ્તાન છે ઉત્તરમાં રાયખટ દરવાજો આવ્યો

એક છાકરો—સાહેબ, આપણે એમને એમ ઉત્તર દિશામાં ચાલ્યા, એટલે ગઈ કાલવાળો ઓલિફન્ટ ગેડ આવ્યો

મહેતાજી—ફિમલ ટ્રેનિંગ કોલેજથી ગાંધી આદ્ય જઈ, ઉત્તર દિશાની સડક ઉપર ચઢે

એક છાકરો—સાહેબ, એ કોઠો આવ્યો

મહેતાજી—એ મકાન મ્યુનિસિપાલિટીનું છે એને સાધાગણુ લોકો કોઠાના નામથી ઓળખે છે શહેરના મસ્તાસાફ ગખાવવાનું, દીવાખતી સળગાવવાનું, લોકોની સુખાકારી સલામતવાનું તથા શરૂઆતની કેળવણી આપવાનું એ કામ મ્યુનિસિપાલિટી કહે છે. સગકાં તરફથી નીમાએલા અને લોકો તરફથી સુંટાયેલા સભાસદો વડે મ્યુનિસિપાલિટીનો કાગલાર ચાલે છે સભાસદો ચુટવાનું કામ દર ત્રણ ત્રણ વર્ષે થાય છે મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદો કાઉન્સિલરો કહેવાય છે તેમના ઉપરીને પ્રેસિડન્ટ કહે છે

એક છેકરો—સાહેબ, પેલા અનાજના ઢગલા પડયા છે.

મહેતાજી—એ દાણાપીકું કહેવાય છે અહીં અનાજ વેચાય છે ત્યાં આગળ દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકાના મામલતદાર સાહેબની કચેરી છે.

આગળ ચાલ્યા, એટલે જીભામસીદ અને શાકે બજાર આવ્યા ત્યાં થઈને રાયપુરમાં જઈશું આ રસ્તે મનગો-પાળની હવેલી તરફનો છે વચમાં એક લાયએરા છે તે શેઠ વીરચંદ્ર દીપચંદ્રના ખગ્ગે ચાલે છે ત્યાં લોકોને મફત વાચવા દેવામાં આવે છે રાયપુરમાં પેસતા, વડનગર નાગરના હાટકેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે રાયપુર ચકલામાં પોસ્ટ ઓફિસ છે દક્ષિણમાં દગ્ગાએ છે ત્યાં આગળ મોરલીધરનું મંદિર અને છખીલા હનુમાનનું મંદિર છે આજે આટલું —

દિવસ ૬ મો.

મહેતાજી—દેવાશંકર બેલ, જના કોતરકામની છખી-ઓ વિલાયત જાય છે તે મગીદનું નામ શું ?

દેવાશંકર—સાહેબ, સીદીસેયદની મગીદ

મહેતાજી—ત્યારથી પશ્ચિમમાં ખાનપુર આવ્યું ત્યાં એક પશ્ચરની મગીદ અને શાહ વઝીરદીનનો રોજો છે આ રોજમાં અકબર ખાનશાહના વખતમાં પાઠશાળા હતી, તેમાં અબદુલ કજલ અને પ્રેમીએ વિદ્યાભ્યાસ કર્યો બીજો, અબદુલ વહાદ્ સાહેબનો રોજો છે ત્યાં વહેમી લોકો ભૂત કાઢવાને જાય છે.

મોહરમ માસની ૧૦ મી તારીખે તાબુત ઠડા કરવાના હોય છે તે દિવસે આસપાસના ગામડામાંથી તથા શહેરમાંથી ઘણા લોક એકઠા થાય છે, તાબુતોને ખાનપુર ફરવાજ ખહોર લઈ જઈ, નદી આગળ ઠડા કરવામાં આવે છે.

કુતરે શાહપુર છે ત્યાં રા. આ. રણછોડસાહેબની માલ

છે. નજીકમાં રોકડીયા હનુમાનનું દહેઃ છે. શાહપુર ચકલાની અંદર ગેખ હુસેન અહમદ ચીતમીએ બધાવેલી મગીદ છે તે દુબળા ઓલીયાની મગીદ કહેવાય છે.

પૂર્વમાં ઇડરિયા વિભાગ આવ્યો. દરવાજાને દિલ્હી અથવા ઇડરીયા કહે છે. અહીં સગકારી હાઈસ્કૂલ છે.

શાહપુર અને દિલ્હી દરવાજા વચ્ચે હલીમની ખડકી હતી તે બધા કહેલી છે. આસ્તોડીયા અને જમાલપુર દરવાજાની વચ્ચે બધા કહેલા મુંદા દરવાજાને તથા આ ખડકીને વિષે લોકો એમ ખાને છે કે એ એ દરવાજા ઉઘડે તો શહેરમાં ખૂનરંઝી થાય.

ઇડરિયામાં કુતબ-ઉદ્-દિનની મગીદ અને શેઠ બહે-ચરદાસનું દવાખાનું છે. દરવાજાની પાસે પોસ્ટ ઓફિસ છે. પૂર્વમાં દરિયાપુરમાં અચરતલાલ વેરાગીનું અન્નક્ષેત્ર છે. ચકલા આગળ શેઠ ડાહ્યાભાઈ અનેપચની વાડી છે તેની સામે માહુડીજખાનની મગીદ છે.

દક્ષિણે મીરજાપુર છે. ત્યાં કસાઈ ખાટલો અને ગણીની મસીદ છે. નજીકમાં મુસાફરી બંગલો અને તે સામે પ્રોટેસ્ટન્ટનું દેવળ છે. બીજી બાજુ કિમ્સ રોમન કેથોલિકનું દેવળ અને ખ્રિસ્તિ સાધુ તથા સાધ્વીઓને રહેવાની જગા છે.

પૂર્વમાં દરિયાપુર દરવાજો તથા એમ દરવાજો છે. એમ દરવાજા આગળ જાનવરોનું દવાખાનું છે.

અહીંથી દક્ષિણમાં પાંચપટ્ટી અને કાળુપુરમાં જવાય છે. કાળુપુરમાં સકરખાનની મસીદ છે.

એક છોકરો—સાહેબ, અહીંથી દક્ષિણમાં પાંચકુવાનો દરવાજો આવ્યો, એટલે આપણે શહેરની બધી દિશાએ ફરી વળ્યા. પણ મારા ધર્મનું સ્વામિનારાયણનું મંદિર આપે બતાવ્યું નહિ.

મહેતાજી—ધીંગજલાલ, સળુર રાખ શહેરના બધા

દગ્ગાજી આપણે જોઈ વળ્યા, એ ખરી વાત, પણ શહે-
ગની અદરનો થાડોક ભાગ હજી જોવાનો ગયા છે, તે હું
તમને બતાવીશ

ધિરજલાલ—ઠીક સાહેબ,

મહેતાજી—મીરજપુરથી પૂર્વમાં નગરશેઠનો વાંડો
આવશે જોડે મોટામાં મોટું દવાખાનું છે તે સિવિલ
હોસ્પિટલ કહેવાય છે આ દવાખાનામાં મોટા ડોક્ટર
સાહેબ રહે છે, તે સિવિલ સર્જન સાહેબ કહેવાય છે
આમાં જિંદગીમાં ઉપગી ડોક્ટર સાહેબ એ છે લગોલગ
આખા મોટેનું દવાખાનું છે

પામે આનંદભુવન, શાંતિભુવન, માસ્તર શ્રીચંદર
અને ભારતભુવન નામની નાટકશાળાઓ છે

નજીકના પથ્થર કુંવા આગળ પીરમદશાહનો ગેજો છે
ત્યાં પીરમદશાહને દાટેલા છે એ જગ્યાએ અગાઉ શહેગની
ભાગોળ હતી એમ કહેવાય છે જમાદી-ઉલ-અવસના તા
૨૬ મીએ પીરમદશાહનો ઓરસ ભરાય છે તે એકદમ

ત્રણ દિવસ ચાય છે બીજી આવતી કાલે

દિવસ ૧૦ મો.

મહેતાજી—ઘઈ કાલે આપણે પીરમદશાહના ગેજો
આગળ આગ્યા, ત્યાંથી રમ્તો થોટામાં જાય છે આ
ભાગને પાનકોરનું નાદું કહે છે

પૂર્વમાં ઝવેરીવાડ છે ત્યાં શેઠ પ્રેમાભાઈનું મહાવાર
સ્વામીનું, ચિંતામણિનું, સંભવનાજીનું અને આદિ-
નાથજીનું એ પ્રભાણે શ્રાવક કામના મદિગ છે આદિનાથ-
જીના મદિરમાં ભોયગમાં મોટા ત્રણ બિંબ જોવા લાયક
છે ત્યાંથી થાડે છંટે ઉત્તરમાં ખોડાં ઢોરનું મકાન છે તેમાં
પણ તથા પક્ષિઓને પાળવામાં આવે છે. નજીકમાં હસતી-

બીબીને ગોખલો છે ત્યાં રોતા છોકરાને હસતા કરવાની માનતા માનવામાં આવે છે પાસે એંદુસ સાહેબનો રાંઝો છે

ઈશાન બ્રહ્મામાં સ્વામિનારાયણનું મંદિર છે ત્યાં આગળ ચૈત્ર સુદ ૯ એટલે રામનવમીને દિવસે મેળો ભરાય છે દક્ષિણમાં રામજીનું મંદિર છે પછી કબરો છે તેમાં એક કબર નવ ગજ લાખી છે તેને નવગજાપીર કહે છે નજીકમાં અબાજી માતાનું મંદિર છે કંમ ધીંગવાલ, તને હવે સંતાપ થયો ?

ધીરજલાલ—હા, માહેબ

મહેતાજી—ઝવેરીવાડમાં થઈ, રીચીરોડ આગળ જઈએ ત્યાં કિપર નહિ ચાલતા, નીચે ઉતરીએ અહીં કંદેશ આગ છે અહીંથી કાળુપુરમાં જવાય છે ચામાસામાં અહીં પાણી બહુ વહેતું હોવાથી, આ જગ્યાને કાળુપુરનો વહેળો કહે છે પાસે ડોશીવાડાની પોળ આવી એ પોળને માટે શેઠ મગનભાઈનું અપ્રાપ્તજીનું શ્રાવકોનું દહેઝ છે અદરના ભાગમાં ગોસાહજી મહારાજનું મંદિર છે, નેમા નટવરલાલ તથા શામલાલની મૂર્તિયો છે

કાળુપુર તરફ જતા, ટંકશાળી આવે છે ત્યાં હાલ છોકરાઓની ઇંગ્લેજ નિશાળ તથા છોકરીઓની ગુજગતી નિશાળ ખેંચે છે અહીંથી બીધા જશે એટલે કાળુપુર દગવાળો જઈને, ઉભા ગંડેશા, આ પ્રમાણે શહેરના માહેબા ભાગની મુસાફરી પુરી થઈ

યાદ રાખજો કે, અમદાવાદ શહેરની વસ્તી આશરે ત્રણ લાખ માણસની છે મુખ્ય જાતો હિંદુ, મુસલમાન, પારસી અને ખ્રીસ્તી છે માણેકચોકની આસપાસ અથવા ગણેશ મઠ્ય ભાગમાં નાગર, ક્ષત્રિ અને બ્રાહ્મણ વિગેરે ઉંચા હિંદુ વર્ણ ગણે છે દક્ષિણ ભાગમાં ભાવસાગ તથા કણુખી વિગેરે ગંડે છે પૂર્વ ભાગમાં વાણીઆ, કણુખી તથા મુસલમાનની વસ્તી છે. ઉત્તર ભાગમાં કાળુપુરમાં વહેણ વમે છે, ઉત્તર

મુંડગિયામા તથા શાહપુરમાં હિંદુ તથા મુસલમાન રહે છે અને ભદ્રના ભાગમા મુસલમાન, પાર્સી, તથા દક્ષિણીની વસ્તી મુખ્ય છે

ભાવામા સાધાગણુ ગીતે ગુજરાતી બોલાય છે ઇંગ્લેન્ડ કેળવણીના લાભ દિવસે દિવસે વધારે લેવાનો જાય છે, તેથી ઇંગ્લેન્ડ ભાવા ઘણેખરે ઠેકાણે વાતચીતોમા વપગવા લાગી છે ઘણા ખગ મુસલમાન કુર્દ ભાવા બોલે છે આ ખધુ યાદ રાખજો આજી જાઓ

દવસ ૧૧

મહેતાજી—આજથી શહેર ખહાગની જગા આપણે જોઈએ સ્ટેશનથી શહેરમા પેસતા પાંચકુવા દરવાજા સુધીની જગા આપણે જોઈ લીધી છે. હવે સારંગપુર દરવાજા ખહાગ જઈએ

અહીં આગળ માધવખાગ છે તે મહુમ ગેઠ ચિનુ-ભાઈએ પોતાના મહુમ પિતાશ્રી ગ માધવલાલ રણછોડલાલની યાદગીરીમા કગળ્યો છે તેમા રા. ખા. રણછોડલાલ છોટાલાલનુ ખાવલુ છે બાગની નજીક મીઠાના જોજન્ટની વખાગ છે એ નાકુ ખાગખોડાથી આવે છે અને લોકોને વેચાતુ આપવામા આવે છે નજીકમા કેટેથર અને રણ-મુકતેથર મહાદેવના દેવાલય છે દેવેની સડકે જોળગીએ એટલે શેઠ માધવલાલની મીલ આવે છે

એ સડકે ચાલતા સરસપુર નામનુ પઃ આવે છે એની આસપાસ કોટ છે પરાને ચાગ મોટા અને એક નાનો મળી પાંચ દગવાજ છે, અદગ સગકાગી નિગાળ, પોસ્ટ ઓફિસ, પોલિસની ચોકી અને દવાખાનુ છે પગની પાસે

શાંતિદાસના જુના દેવાલયનાં ખંડેર છે. દક્ષિણે મલેકસા-
આન તળાવ છે, તેની ઉત્તરે શિયા વહોરાઓના યુક્ષાં
સાહેબનો મેળો છે ત્યાં જમાડી-ઉલ-આખરની ૧૭ મી
તારીખે ઐરમ ભગય છે

સારગપુર દરવાજાથી એક સડક ગોમતીપુર જાય છે.
ખાલ, ચુનીલાલ, મારગપુર દરવાજે મૂકીશું એટલે કયો
દરવાજો આવશે ?

ચુનીલા — સાંડળ, ગયપુર દરવાજો

મહેતાજી—ગયપુર અને સારગપુર દરવાજાની વચ્ચે
વડની ગેટના દરવાજા નો કાઢ્યો છે એ દરવાજા બહાર
રા. સા મહીપતરામનું અનાથાશ્રમ છે, ત્યાં નિરાધાર
ગરીબ છોકરાને કિંછંગને કેળવવામા આવે છે રાયપુર
દરવાજા બહાર ભવાનીપર, રઘનાથપર, અને કંઝાલપરી
એ નામના ત્રણ નાના પરા છે આ દરવાજાથી એક
સીધી સડક કાંકગિયા તળાવ ઉપર જાય છે એ સડકે
જતા પહેલા કામનાથ મહાદેવ આવે છે જેડે આપા-
રાવની લાયબ્રેરી ને પછી શિયા વહોરાઓના યુક્ષાં સા-
હેબનો મેળો છે પછી દીવાસગીઓનું કારખાનું છે.
તે પછી કાંકગિડ તળાવ આવે છે આ તળાવ ઉપર તમા
રામાના ઘણા આદી ગયા હશે

કેટલાકે છોકરા—હા, સાંડળ, અમં ઘણીવાર અહીં
આવ્યા છીએ

મહેતાજી—આ તળાવ ઘેરાવામા એક મેલ કરતા
વધારે છે તેની સઘળી ખાજીએ પથ્થરના પગથીઆ છે
તળાવની વચ્ચે ખગીયો છે તે નગીનાવાડી કહેવાય છે ત્યાં
આવવા જવાને, તળાવમા સડક કરેલી છે એમ કહેવાય છે
કે કુતુબશાહે પાતાના પિતાની હયાતીમા આ તળાવ કર્યું.
આ તળાવનું નામ પડવાનું કારણ, કેટલાકે એમ કહે છે કે

એ તળાવ જોઈતી વખતે તેમાંથી કાંકરા નીકળ્યા, કેટલાક કહે છે કે પોતાના પુત્રે કરવા માટેનું કામ જોવાને મહા-મદશાહ આવ્યા, ત્યારે તેમના પગમાં કાંકરા પેટા; તેથી આ નામ પડ્યું. કુતુબશાહના નામ ઉપરથી એને હોઝે-કુતુબ પણ કહે છે વળી એમ ધારવામાં આવે છે કે, અમદાવાદ શહેરની જગાએ અગાઉ કણીવતી નગરી હતી, તે વખતે કરજીસાગર નામનું તળાવ હતું, તે તે તળાવ કદાચ આ હશે અહીં આસો સુદ ૧૦ મે, એટલે દસેરા-ને દિવસે, લોકો રાખડીઓ છોડવાને આવે છે, અને મેળો ભરાય છે નજીકમાં મણીપુર નામનું ગામ છે તળાવની પશ્ચિમ તરફની પાળ ઉપર વલ્લદાઓનું કબરસ્તાન છે ઇશાન ખૂણામાં શુશકર અને દેડકી નામનાં તળાવ છે રાગપુર દરવાજા પછી કયો દરવાજો આવશે સોમનાથ ?

સોમનાથ—સાહેબ, આસ્ટોડીઆ દરવાજો આવશે

મહેતાજી—આ દરવાજા બહાર કાગડાપીઠ છે ત્યાં ખતિયલ લોકોનો આશ્રમ છે. તેમને ધર્મોદામાં ખીચડુ ખવરાવવામાં આવે છે. અહીંથી જ સડક છે ત્યાંથી નવા-પરાની બહુચરાજી માતાના મંદિર આગળ થઇને, શાહઆલમના રોજાએ જવાય છે

એક છોકરો—સાહેબ, ત્યાંની હકીકત હું બહુ ધું

મહેતાજી—ત્યારે, તું કહે, ઇનાયતખાં

ઇનાયતખાં—શાહઆલમ એ વટવાવાળા ધાર્મિક પુરુષ કુતુબ-ઉલ-આલમના પુત્ર હતા. તેમણે વટવા અને શહેર-ની વચ્ચે આવેલા રસુલાબાદમાં પોતાનું રહેઠાણ રાખ્યું. તે મરી ગયા પછી એક જમરાવે તેમની કબર જાણી કરી, તેમાં ફરીથી મોટો સુધારો થયો, તે શાહઆલમનો રોજો કહેવાય છે. તેને પિતૃજનાં અરજી છે. ત્યાં એક મોટું ટાકું તથા મચીદ છે.

મહેતાજી—જમાલી ઉલ-આખરની વા ૧૮ મીના રોજ

શાહઆલમ સાહેબના ઓરસનો જળરો મેળો ભરાય છે. તેમાં સુરત અને સુખાઈ વિગેરે સ્થળેથી ઘણા લોકો આવે છે એ મેળો બે ત્રણ દિવસ સુધી ચાલે છે એજ મહી-
નાની તા. ૧૩ મીને રોજ આજ ઠેકાણે સીઆનો મોટો મેળો ભરાય છે, તેને બીબીઆનો મેળો કહે છે,

અહીં નજીકમાં ચડાળા નામનું મોટું તળાવ છે આજ અહીંથી અટકીશું.

દિવસ બારમે.

મહેતાજી—બાલ સોમેશ્વર, આસ્ટોડીઆ દરવાજા પછી કયો દરવાજો આવશે ?

સોમેશ્વર—જમાલપુર દરવાજો આવશે, સાહેબ

મહેતાજી—આ દરવાજા બહાર હિમાતનો રોજો અને એક જગદ ટાંકુ છે દરવાજાની સામે જગન્નાથજીનું મંદિર છે ત્યાંથી અશાડ સુદ ૨ ને દિવસે રથને કાઢી શહેરમાં ફેરવવામાં આવે છે નજીકના શાહવાડી ગામના મહાદેવ આજળ, આવણ માસના ત્રીજા સોમવારે મેળો ભરાય છે દરવાજા બહાર આવકોના સિદ્ધાચલપટના મેળો કાર્તિક સુદ ૧૫ ને દિવસે ભરાય છે દરવાજા બહાર સોમેશ્વરનો આરો છે અહીં ભાદરવા સુદ ૫ મે ઋષિ પંચમીનો મેળો ભરાય છે મી ભાઇશંકર નાનાભાઇએ પોતાનાં માતૃશ્રીના નામ ઉપરથી કૃષ્ણતિર્થ નામનું એક સ્મશાનત્રહ અહીં બધાનું છે, તેથી મડદાને બાળવાની તથા દાટવાની સવડ સારી થઇ છે. નજીકમાં બહેરામપર-
નો આરો છે એક બીજો આરો સારો બાંધેલો છે. તેને પીપળાનો આરો કહે છે.

પછી ખામજાહાન દરવાજા આવ્યો. તેની પાસે ખિસ્તી લોકોનું કબરસ્તાન છે.

પછી રાયખડ દરવાજા આવે છે, ત્યાં કાંઈ બસવા જોવા નથી. તે પછીના દરવાજાનું નામ શું, આચ્છવલાલ ?

આચ્છવલાલ—ગણેશ બારીનો દરવાજા સાહેબ

મહેતાજી—અહીં નદી ઉપર પૂલ બાંધેલો છે. તે ઉપર થઇને નદીને પેલે પાર જવાય છે પૂલના શહેર તરફના છેડા આગળ પાદશાહી હુમાયુનું એટલે ન્હાવાની જગ્યા છે. શહેરનો કોટ ચણવાનું કામ ત્યાંથી શરૂ થયેલું એમ કહેવાય છે. એ પૂલને એલીસાબિજ કહે છે. પ્રથમનો પૂલ ભારે રેલમા તણાઈ ગયાથી આ પૂલ સન ૧૮૬૨ માં બાંધ્યો છે

સામે પાર ગુજરાત કોલેજનું સુંદર મકાન છે. તેમાં ઇંગ્લીશ હાઈ સ્કૂલની અપાય છે

ગણેશ બારીના દરવાજા પછી મહાદેવનો આરો મૂક્યા બાદ બરાદરીનો, ખાનપુરનો અને પછી શાહપુરનો દરવાજા આવે છે, ત્યાં બેવા જોવા કાંઈ નથી

આગળ હવે કયે દરવાજા જવાશે, પ્રતાપરાય ?

પ્રતાપરાય—સાહેબ, દિલ્હી દરવાજા

મહેતાજી—દિલ્હી દરવાજાની બહાર નીકળતાં ડાબા હાથની સડક છે ત્યાંથી દુધેશ્વરના આરો જવાશે અહીં કેટલાક હિંદુ લોકો મડદાં બાળે છે અહીં આગળ ચંદ્ર ભાગા નામની નદીનો સંગમ, સાબરમતી નદીની સાથે થાય છે, તેથી તે આરો વિશેષ પવિત્ર મનાય છે હિંદુઓ પોતાના પર્વના દિવસે અહીં ન્હાવા માટે આવે છે. અહીં આગળ અમકબરશાહે ત્રીજા મુજફ્ફરને હરાવી ગુજરાતનું ગજબ છૂટી લીધું. આ આરો ક્રવા બોલેલા છે, સંયાની મદદથી તેમાંથી પાણી કાઢી, જમીનમાં નાખેલા નળવડે તે પાણી ઘેર ઘેર પહોંચાડવામાં આવે છે. આ કામ કરનાર ખાતાને વોલરવડસખાતું કહે છે.

આ સડકે ધંધરાપણ લોકોનું કબજેરસ્તાન છે. પછી અધુત કુખીળીળીની મસાદ છે. અધુત કુખીનો અર્થ, અધુત=અધુત=પવિત્ર, અને કુખી=કુખ=ખાણવાળી, એટલે પવિત્ર કુખવાળી. જે ખાધની આ મસીદ છે, તેને થયેલાં છાકરા જીવ્યા, તેથી એવું નામ પડ્યું છે મસીદના ઇ-શાન ખૂણામાં હસતી ળીળીનો રોજી અને ખદામી મસીદ છે એ મસીદને વિષે એવું કહેવાય છે કે, અધુત કુખીની મસીદ કરવામાં કામે લાગેલા મજૂરો પાસેથી ખદામો લઇને, એ કચેલી છે ત્યાંથી થોડે છેટે પ્રથમનો ભમરીઓ કુવો છે તેને દુરસ્ત કરાવી ત્યાં આગળ જોવા લાયક ખંગલો ખધાયો છે

દિલ્હી દરવાજેથી સીધા ઉત્તરમાં જઇએ, તો એક રસ્તે શાહીબાગ અને ખીજે રસ્તે કાંપમાં જવાય છે

શાહીબાગને પાદશાહવાડા પણ કહે છે એ શાહ-જહા ખાદશાહે ખાસ કર્યો છે. હાલ એમાં કમિશનર સાહેબ રહે છે. અહીં આવણ વદ ૭ એટલે યાદીશેખ અજર શિતળા સાતમનો, આઠમ-જન્મમાદમીનો અને લાદરવા સુદ ૮ એટલે પ્રો આઠમનો, એટલા મેળા લરાય છે. નજીકમાં નદી ઉપર પૂલ છે તે ઉપર થઇને આગગાડી બ આવ કરે છે, તેની એક ખાણુએ લોકોને જવા આવવાને પણ નાનો સરખો રસ્તો કરેલો છે ત્યાં થઇને, સાખ-રમતીના સ્ટેશને જવાય છે એ સ્ટેશન પાસે મોટું કેદ-ખાનું છે. તે સેંદ્રલ જેલ કહેવાય છે ફાંસીની સજવાળાને ફાંસી પણ ત્યાંજ દેવામાં આવે છે.

શાહીબાગની નજીકમાં લીમનાથ તથા ખડગધારેશ્વર મહાદેવનાં દેવાલયો છે.

કાંપમાં લશ્કર રહેતું, ત્યાં સાહેબ લોકોને રહેવાના ખવલા છે. પાસ્ટ આફિસ છે કેન્ડો-એન્ડ મિલિટરી કોર્ટ છે. ફોજદારી તથા દિવાની કચેર્યા ચૂકવાય છે.

દિવસ ૧૩ મો.

મહેતાજી—આપણે કાંપ સુધી એઈ વળ્યા.

શાહીખાનથી દિલ્હી દરવાજા પાછા આવતાં, હરિયાખા નનો ઘુમટ અને ગાંડાંની હોરિપટલ છે. હરિયાખાન, એ ભૂતોના પાદશાહ કહેવાતા. આ ઘુમટ, તે કારણથી ભૂતખાનુ કહેવાય છે. એની પાસે મામા કલ્યાણ નામના ભગિયાનું સ્થાનક છે ત્યાં વહેંચી લોકો ભૂત કઠાવવા આવે છે.

કાંપમાંથી પાછા ફરતા, મુસા સુહાગનો રોજી આવે છે

એક છાકરો—સાહેબ, આ મુસા સાહેબને વિષે એવું કહેવાય છે કે, તેમણે પ્રાર્થના કર્યાથી એક વખત વર-સાદ આવ્યો અને દુકાળ અટક્યો, આ ઉપરથી લોકો એટલા ખંધા તેમની પાછળ લાગ્યા કે, કોઈ તેમને આજીવે નહિ તે સાડે સ્ત્રીનો વેશ લઈને ફરતા એમની દરગાહના મુખવરો એમના જવો એટલે સ્ત્રીનો વેશ રાખે છે રોજીને ખગડિયાપીર પણ કહે છે તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં અપાનુ ગાડ છે, તેને ખગડિયો પહેરાવવામા આવે છે

મહેતાજી—અહીં શેઠ હઠીશીંગનો ખગલો, વાડી અને ધર્મનાજીનું દહેરૂ છે એ જૈન લોકોનું મોટું દહેરૂ છે, તેની નજીકમાં માધુપરૂ છે ત્યાં અનાજ, ઘી તથા ગોળના વેપારની મોટી લેવડ દેવડ થાય છે તેની બેડાબેડ હઠી-પરૂ, ખારડોલપરૂ, કુલપરૂ, અને ફતેહપરૂ, એ નામનાં નાનાં પરા છે.

અહીંથી હરિયાપુર તથા પ્રેમ દરવાજા જવાય છે એ બે દરવાજાની વચ્ચે ખહાગની આબુએ લુગડાં વણવાની કેટલીક મિલ છે.

હવે કયો દરવાજો આવશે લીલાધર ?

લીલાધર—કાળુપુર દરવાજો, સાહેબ

મહેતાજી—આ દરવાજાની ખહાર વણી દુકાનો છે

તેમાં ઘણા ભાગે પ્રાણની ચીજો વેચાય છે. ખાંડ વેચનારાઓની તથા સાકર બચ્ચાળમાં ખનાવી, વેચનારાઓની દુકાનો તથા અનાજ વેચવાનું મોટું બજાર આ દરવાજા બહાર નજીકમાં છે.

પૂર્વમાં રેલવે સડકની પેલી બાજુએ કાઠાહરિની વાવ છે. મહમદ બેગડાની હરિ નામની એક કાસીએ ત્રણ લાખ રૂપિયા ખર્ચીને આ વાવ બંધાવેલી કહેવાય છે. હંતકથા એવી ચાલે છે કે, એ બાઈ પાસે ઘણી પ્રુથ હતી, તેમાં બે અમુલ્ય ઝાંઝર હતાં. તેમાંનું એક ઝાંઝર વટાવીને, આ વાવ બંધાવી, અને બીજું ઝાંઝર વાવમાં નાંખ્યું. પાસે એ બાઈનો રોજો અને મસીદ છે. આજળ જતાં આચારજીની બેઠક છે.

પછી અસારવા નામનું ગામ છે. તે કચ્છના વારાના સહેરના વખતથી હોય, એમ લાગે છે; ત્યાં છોકરા તથા છોકરીઓની નિશાળ છે, ગામ આજળ નિલકંઠ મહાદેવનું દેવાલય છે ત્યાં શ્રાવણમાસની અમાસને દિવસે મેળો ભરાય છે નજીકમાં વાવ છે. તેમાં પાંચ પાંડેલોએ કૈલાસ કહેવાતા નીચેના ગરબામાં માતાનું સ્થાન છે તે માતર ભવાની કહેવાય છે. વાવનું નામ તે ઉપરથી માતર ભવાનીની વાવ, એવું થયું છે.

અહીંથી કાણુપુર દરવાજો પાછા જઈએ

એક છોકરો—સાહેબ, ઘણાખરા દરવાજાની આસપાસ લોઢાની સડક શા માટે છે ?

મહેતાજી—એને ડામવે કહે છે. સહેરની ગંદકી લઈ જનારી ગાડીઓ તેના ઉપર ચાલે છે. કાણુપુર દરવાજાથી એ સડકે જતાં વચ્ચેમાં રેલવે પરા પોસ્ટ ઓફીસ છે. પછી રેલવે સ્ટેશન આવે છે. કેમ છોકરાઓ આપણે જ્યાંથી નીકળ્યા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા કે ?

છોકરો—હા, સાહેબ

મહેતાજી—ત્યારે હમણાં હેર જાઓ.

દિવસ ૧૪ થો.

મહેતાજી—શહેરની અંદરની અને બહારની મુસાફરી આપણે કરી ચૂક્યા. હવે શહેરની જમીનમાં શું પાકે છે અને ઉદ્યોગ શા ચાલે છે, એ વિગેરે ડેટલીક હકીકત કહું છું.

અમદાવાદની જમીન લાલારા પડતી છે. જેથી જમીન ખાડીઆની અને નીચી જમીન શહેરના પશ્ચિમના થણા-ખરા લાગતી છે. પશ્ચિમ તરફની જમીન રેતાળ છે. અમદાવાદની આસપાસની જમીનમાં બાજરી, મઠ, ચોળા, અને અડદ વિગેરે નિપજે છે. શિઆળામાં સીતાફળ, બોર, ફેરડા અને જામફળ વિગેરે ફળ અને વાલોળ, પાપડી, મેથી, તાંદળએ, વત્યાક, અને દેશી તથા વિલાયતી મૂળા આવે છે ઉનાળામાં કેરી, રાયલુ, ટેટી, તડબુચ, ફાલસાં, કારેલાં, અને લીંડા મળે છે, ચોમાસામાં દાડમ, જાંબુ, કારેલાં, લીંડા, ગવારફળી, તુરિયાં, ગીલોડાં, અને કંકોડાં આવે છે, બટાટા બધી ઋતુમાં મળે છે કેમ શિવસ કં તને આ બધું યાદ રહેશે કે ?

શિવસંકર—હા, સાહેબ, એ બધું આપણે ખાઈએ છીએ.

મહેતાજી—હવે ઉદ્યોગ સાંભળો.

અમદાવાદ શહેરમાં કિનખાળ, અબોટિયા અને સાડિયો વિગેરે રેશમી કાપડ, રેશમી ઠારનાં ધોતિયાં સોનેરી અને રૂપેરી કસબ, કિનારી અથવા તોઈ, જરીનું કામ, કસબી ઠાર તથા પાલવ, મસર, ગજઆણી, મજિયાં, ખાદી, કાળા અલાયચા, અને છિદરીયો બને છે. સોમનાથ, આ બધી ચીજો સા ખપમાં આવે છે, તે તું અણે છે કે ?

સોમનાથ—સાહેબ, એ બધાં લગડાં છે, તે આપણા તથા સીઆના પહેરવામાં આવે છે.

મહેતાજી—અમદાવાદ શહેરમાં કાપડ વણવાની વધુ મીઠ છે. તેમાં ધોતીએટા અને આદરપાટ વિગેરે સુતરનાં વણાટ કામ તથા શણ વિગેરે બને છે. થોડીક બિનિમ મેકરી

(કપાસ લોદવાનાં કારખાનાં) છે, તેમાં કપાસ પીલાય છે. એ મિલ તથા જિનમાં મળી એક લાખ માણસ કામે લાગે છે વરાળચક્ર અને વીળળીથી દળવાનાં અને ખાંડવાના કારખાનાં છે હીવાસળીઓ ખનાવવાનું કારખાનું મેં તમને ખતાવ્યું છે.

દુધમાંથી માખણ ખનાવવા માટે કેટલીક કંપની નીકળી છે, તે ડેરી કહેવાય છે. સાણ, અણ, બરફ અને એન છયે તથા ગાલીયા ખનાવવાનાં તથા લોહા કામના કેટલાંક કારખાનાં છે.

અમદાવાદમાં બહા કાગળ બને છે તે અમદાવાદી કાગળના નામે ઓળખાય છે આ કાગળ ગ્રેડ વાળતાં ફાટી બ્રાય છે, તથા પાછસથી કાળા પડી બ્રાય છે, અને વિલાયતી કાગળ સારા અને સફાઈદાર આવે છે, વિલાયતી કાગળ બહુ વપરાય છે, અને આ કાગળ બહુ વપરાતા નથી, આ કાગળ ઘણાખરા લાગે નાચું રાખવા માટેનાં ચોપડાઓમાં વપરાય છે કેટલાંક છાપખાના છે તેમાં ચોપડીઓ, ચોપાનિયા, તથા વર્તમાન પત્રો છપાય છે.

નાથાલાલ, શહેરમાં આપણે કંઈ કંઈ નિશાળો બેઠ ગયા, તે તું કહે, બેઠએ

નાથાલાલ—સાહેબ, પ્રોપ્રાયટરી હાઈસ્કૂલ, મિડલસ્કૂલ, હાઈસ્કૂલ, મિશનસ્કૂલ, ગુજરાત કોલેજ, મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અને ટેકસાળ આગળની છોકરાઓની ધર્મેશ તથા છોકરીઓની ગુજરાતી નિશાળો બેઠ.

મહેતાલ—અમદાવાદ શહેરમાં આપણા જેવી શર-આતની કેળવણી આપનારી લગભગ ૫૦ નિશાળો છે. તેમને વહિવટ મ્યુનિસિપાલ્ટી કરે છે આ સિવાય છોકરા તથા છોકરીઓની ૧૦ નિશાળો છે તેમના ઉપર ટ્રેપરેષ આયરિશ પ્રેસ્બીટીરિયન ખાતાની છે. એક ટેડની અને એક લગીયાની નિશાળ છે મીરબપુરમાં એક નિશાળમાં યુરોપના ધોરણ પ્રમાણે કેળવણી આપવામાં આવે છે. વૈવ-કનું શિક્ષણ આપવાને સિવિલ હોસ્પિટલ આગળ એક

શાળા છે. તે બેહેરામણી જીજ્ઞાસુ મેડીકલ સ્કૂલ કહે-
વાય છે. મુખ્યશિક્ષણની નિશાળ ખંડીપાર છે. મુખ્ય કન્યા-
શાળાઓ ત્રણ છે. એક રામપુરમાં શેઠ મગનભાઈની,
બીજી ખાડિયામાં રા. બા. રજુછાડલાલની અને ત્રીજી
કાળુપુરમાં હરકુંવરભાઈ શેઠાણીની, આમાંની છેલ્લી નિશાળ
૨૦૦૦માં આજળ આપણે બોધ હતી. પ્રાર્થના સમાજ
તરફથી એક નિશાળ નીકળી છે. જૈન કોમને લગતી કેળ-
વણી આપવાને શેઠ મનસુખભાઈ લાગુભાઈએ એક નિશાળ
ઠાઠી છે. શાહપુરમાં રા. બા. રજુછાડલાલ વિદ્યાલય છે.
અંજુમન ઇસ્લામની છોકરા છોકરીઓની હુર્ડુ નિશાળ
અને ઇંગ્લેશ બેન્ચ સ્કૂલ છે આ સિવાય પ્રાથમેય હાઈ-
સ્કૂલ, ટ્યુટોરિયલ સ્કૂલ, સીટી હાઈ સ્કૂલ, મોડલ સ્કૂલ
તથા કેટલીક ગામઠી નિશાળો છે.

આ પ્રમાણે શહેરની બધી હકીકત અ'વી ગઇ. હવે
ઠાલનો દિવસ બેસીને ઉત્તર અને દક્ષિણ દસકોઈ તાલુ.
કાની હકીકત કહીશ.

દિવસ ૧૫ મો.

મહેતાજી—તાલુકા કોને કહીએ તે તમે બણો છો.
અમદાવાદ શહેર અને તેની નજીકના ગામોના (૧) ઉત્તર
દસકોઈ, અને (૨) દક્ષિણ દસકોઈ, એ નામના બે તાલુકા
છે. (દહ=૧૦ અને કોહ=ગાઉ, અમદાવાદથી દસ ગાઉ
ફરતો મૂલક) એનું ખીજું નામ દસકોસી અહોની જમીન
સાધારણ રીતે ગેરાડુ અને રેતાળ છે. કુહાથી વળા સુ-
ધીનાં કેટલાંક ગામોમાં વરિયાળી પાકે છે. ખાડીની બહુવા
લાયક હકીકત નીચે મુજબ છે:—

(૧) ઉત્તર દસકોઈ તાલુકા.

નદીઓ—સાબરમતી, અને ખાડી.

રહેલે દરેશન—અમદાવાદ, એલોસક્રીજ, સાબર-મતિ, આંબલીદાસ, જોરજ, અસારવા, નરોડા, વળાદ, સરખેજ અને મોરિયા.

સુખ્ય ગામો—ગામતીપુર, અહીં તાલુકા નિશાળ તથા નરસિંહજીનું ધામ છે. ત્યાં કાર્તિક શુદ્ધ ૧ એટલે ખેસતા વષે શહેરના હિંદુ લોકો દર્શન કરવા આવે છે, આજીબાજી જીના વખતના ટાકાં અને ખડેર છે પોસ્ટ ઓફિસ અને પોલિસ થાણું છે દક્ષિણ તરફ હાલતા તોડાની મસીદ છે તે બીબીજની મસીદ કહેવાય છે. પાસે રાજપુરમા ચિંતામણીજીનું જૈન દેરાસર જેવા લાયક છે ગામતીપુરમાં કસબ અને હીર કાંતવાનો ધંધો ચાલે છે.

ઉવારસદમાં પોસ્ટ ઓફિસ અને લાયબ્રેરી છે
નરોડા જૈન લોકોનું જાનાનું ઠેકાણું છે. ત્યાં પોસ્ટ ઓફિસ છે પોલિસ થાણું છે. એક મોટી પથ્થરની વાવ છે ગામથી ૧૦ મૈલ ઉપર ધનુષધારી માતા છે તમાકુનો વેપાર સારો ચાલે છે

કોચરબ ગામના નામનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કુચ કુચા=મહોલ્લો, ઓ=નો, અગ્ન=આગળ લોકો=એટલે આગળ લોકોનો મહોલ્લો અહીંના લોકો મેથી, આદુ, કુંગળી, જામફળ, કોથમીર અને ખટાટા વિગેરે શાક વધારે પકવે છે ગામની પાસે ઘોડીકુવાનો બાગ છે ત્યાંથી ઘણા ભાગે અમદાવાદ શહેરમા ફુલ પૂરા પાડવામા આવે છે

અડાલજમાં ઘણી જીની સગીન અને બાગીક કોતગ-જીવાળી વાવ છે

અચિયરના જાવસારો સાદ્દાની રગાટીમા હુશિયાર છે, અને ગોદડાના બોળીઆં પણ રંગે છે

સરખેજનો રાજો જેવાલાયક છે

બીજાં ગામો—વળાદ, આગજીજ, રાયપુર, ચાંદ-ખેડા, વાડજ, પાર, જોરજ, કોખા, નિકોલ, ઇંદોડા, સૈજપુર છે.

ધન્યામા ગામો—વાસણા, શાહઆલમવાળા સૈમદ
 મુસામિયાં સાહેબનું છે વેજલપુર, ગોસાધિ મહારાજનું
 છે ઝોગણજ, રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલનું છે,
 અને નિકોલ, રા બ. લોળાનાથ સારાલાઇનું છે

(૨) દક્ષિણ દસકોઈ તાલુકો.

નદીઓ—સાબરમતી, ગેરો, અને ખારી

રેલ્વે સ્ટેશન—ખારેજડા

મુખ્ય ગામો—કુહામા શંકરભાઇની હવેલી જાવા
 લાયક છે.

અસલાલીમાં પોસ્ટ ઓફિસ છે. અહીંના અમીનોની
 હવેલીઓ જાવા લાયક છે

જેતલપુરમાં સ્વામિનાગયણનું મદિર અને તળાવ છે
 અહીં પડી ગયેલા કિલ્લા છે તેના ઉપર અસલાના વખ-
 તનો પડી ગયેલા મહેલ છે તે સ્વામિનાગયણના તાબામાં
 છે તેમણે તે સમરાવ્યો છે

ખારેજમાં ડાગર ઘણી થાય છે પોસ્ટ ઓફિસ છે
 વટવામાં રેન્જો અને મસીદ જાવા લાયક છે. આખા
 વધારે છે. પોસ્ટ ઓફિસ છે રાધાવલ્લભનું મદિર છે.

કણ્ણલામાં સ્વામિનારાયણનું અને રામજીનું મદિ-
 ર છે. ઓટસ નામનું એક જાતનું અનાજ વિલાયતમાં ઘોડા
 ખાય છે, તે ધિરભાઇ નામના અહીંના પોલિસ પટેલ
 પકવે છે. અહીં ગળી થાય છે.

ગીરમથા ગામની પાસે તેના પેટાનું પીરાણા કરીને
 નાનું ગામ છે ત્યાં કેટલાક રેન્જો છે તેમાં ધમામશાહનો
 રેન્જો મુખ્ય છે. એમને માનનારા હિંદુ લોકો ઘણા છે
 તેઓના મેળા વર્ષમાં ઘણીવાર ભરાય છે

હીરાપુર અને કસીદ્વાનો મેળ વખણાય છે

છાયા મહેમદાવાદમાં જુનાં પડી ગયેલા ખંડેર છે.

લાંબા ગામથી અડધા ગાઉ ઉપર બળિયાડાનું મંદિર છે. ત્યાં અમદાવાદના લોકો માનતા કરવા આવે છે.

વહેલાલમાં અમીનોની હવેલીઓ, સ્વામિનારાયણનું મંદિર અને જૈન દેવાલય એવા લાયક છે. લાયબ્રેરી છે. ગામની આસપાસ તૂટી ગયેલા કોટ છે.

જુવાલડીમાં ગળી અને કચિયાનું થાય છે.

ખીખા ગામો—વીસલપુર, ગામડી મીરોલી, વાં-૧, હાથાજી, પાલડી. રામોલ, શ્રામતવાણ, મહીજડા નાજી ઓડ, વસાઇ, હરહિઆવ. દુબડથલ અને પમુંજ.

ધનામાં ગામો—સૈજપુર (ગોપાળપુર) અને ડુંગર પાદમાહી નિવાનના છે. ઇસનપુર શાહઆલમવાળા સૈયદ મુમામિયા માહેબનુ છે. નાલોલ, મી માવલ કરનુ છે. વાંચ અમદાવાદ શહેરના કાંઈ સાહેબનુ છે. વસાઇ મુનશીનુ છે અને વટવા ત્યાંના સૈયદ સાહેબનુ છે.

ગામડાના લોકો ઉપર સરકાર તરફથી બદોબસ્ત રાખે તેને મુખી કહે છે. મુખીને મદદ કરનાર મતાદાર હોય છે. ગામના સિપાઇને રાવણીયા કહે છે. લોકો પાસેથી કર એકઠો કરી, તેના હિસાબ રાખી મુખીને મદદ કરનાર તે તલાટી કહેવાય છે. મુખી, તલાટી તથા ખીખા આવતા જતા સગકારી અમલદારો માટેનું સરકારી મકાન તે ચોરો કહેવાય છે. ગામડાના અમલદારોના ઉપરી તાલુકાના અમલદાર હોય છે, ગામડાંની પોસ્ટ ઓફિસનું કામ વણા લામે નિશાળના મહેતાજીઓ કરે છે. લોર્ડ હેરિસ ટ્રાવેલિંગ ડાર્પેન્સરી નામનું દવાખાનું રા. બા. રલુ-છાઉલાલ છોટાલાલે કાઢ્યું છે. તેના ડોક્ટર તાલુકાના અમોર્મ દવા આપવા સાર કરે છે.

નવીન ધારણા પ્રમાણની

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ, ૨૫

કિંમત ત્રણ આના

તથા

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

કિંમત ત્રણ આના.

મળવાના હેઠળના

કર્મચાલાત મોતીલાલ મુનશી.

રાયપુર-પરબરીની પોળ.

ચીખનલાલ મોતીલાલ મુનશી.
ખાડીઆ-અમરજનલાલની ખડકી.

તમામ જાણીતા વ્યક્તિઓ

ને ત્યાંથી મળશે

